

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ДИСКУРСИВНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКА

На сучасному етапі розвитку освіти система навчання та виховання має орієнтуватися на формування мислячої, націленої на вирішення певних проблем, толерантної та соціально відповідальної людини, яка, у свою чергу, готова до співпраці з іншими людьми та володіє достатньою мірою знаннями. Сам процес навчання іноземної мови має бути спрямований на розвиток особистості школяра, який здатний і бажає брати участь у міжкультурній комунікації та може самостійно вдосконалюватися в майбутній діяльності. Реформа Нової української школи спрямована на подолання консервативності освітніх систем, на подолання розриву між рівнем підготовки й потребами суспільства.

Метою статті є огляд та аналіз вимог Нової української школи щодо навчання школярів, а також викладення власного бачення щодо процесу формування дискурсивної культури старшокласника.

Установлено, що вимоги Нової школи визначають необхідність поєднувати процес викладання іноземної мови з культурою, мова якої вивчається, та участь у діапазоні культур. Одним із компонентів загальної культури школяра є дискурсивна компетентність у процесі мовленнєвої діяльності особистості, яка, у свою чергу, тісно пов'язана з формуванням мовної особистості.

Визначено, що дискурсивна культура старшокласників відображає рівень сформованості комунікативних дій і є критерієм розвинутого мовлення учня, тобто становить дискурсивну компетентність випускника, що передбачає наявність в учня вмінь орієнтуватися в ситуації спілкування, сприймати, розуміти, відтворювати й створювати власний дискурс відповідно до мети, завдань, жанру і стилю мовлення.

У свою чергу, дискурсивна культура виступає не тільки як продукт мовленнєвої діяльності, а і як процес її творення, який визначається екстралінгвістичними факторами, тобто комунікативним текстом та умовами спілкування.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, культура, дискурс, дискурсивна компетентність, дискурсивна культура, соціокультурна компетентність, лінгвокраїнознавча компетентність, міжкультурна комунікація.

Сучасний стан розвитку українського суспільства, глобальні світові процеси інтеграції та інформатизації, потреби окремої людини вимагають особливої уваги до питань освіти передусім у загальноосвітніх навчальних закладах, які покликані сформувати особистість з власним світоглядом, готовою до навчання впродовж усього життя. На особливу увагу заслуговують завдання щодо формування в учнів старшої школи дискурсивної культури, що зумовлюється її значущістю як одного з компонентів міжкультурної комунікації та недостатньою розробленістю методики її формування як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Відповідно до вимог Нової української школи, система навчання й виховання повинна орієнтуватися на формування мисленнєвої, націленої на розв'язання проблем, толерантної, культурної та соціально відповідальної людини, готової до співпраці з іншими людьми, яка володіє достатньою мірою знаннями створювати тексти як в усній, так і в письмовій формах, тобто володіє дискурсивною культурою [4; 5]. Сам процес навчання іноземної мови спирається на Концепцію навчання [2; 5] і спрямований на розвиток особистості школяра, який здатний і бажає брати участь у міжкультурній комунікації, орієнтується в культурі інших країн і може самостійно вдосконалюватися в майбутній діяльності.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій свідчить, що основою розв'язання питання можуть бути праці, присвячені загальним засадам формування загальнонавчальних умінь (Ф. Бацевич, В. Красних, О. Кубрякова, К. Кусько, М. Макаров, О. Селіванова); аспектам формування дискурсивної культури старшокласників (І. Бім, Н. Бориско, Є. Верещагін, І. Зимня, Ю. Пассов, Н. Складенко, О. Тарнопольський, Г. Томахін, О. Хоменко); модернізації системи освіти на засадах компетентнісного підходу навчання в руслі загальноосвітніх тенденцій і визначень Болонської декларації (А. Самодурин, С. Куліш, С. Сисоєва, О. Бігич, О. Вербицький, О. Дубасенюк, С. Ніколаєва).

Мета статті – визначити та проаналізувати сучасний стан навчання в загальноосвітніх навчальних закладах і схарактеризувати тенденції формування дискурсивної культури сучасного старшокласника.

Вимоги Нової школи визначають необхідність зв'язку викладання іноземної мови з іншою культурою та участь у діапазоні культур, адже саме людина створює культуру як простір власного існування, як своєрідну другу природу й водночас людина є результатом культурного розвитку. Створюючи культуру, людина створює себе. Тому культура як усеохопний феномен, де людина постає як суб'єкт та об'єкт культурогенезу, розглядалася ще із середини ХХ століття.

Поняття «культура» має етимологію від слова “culture”, що означає “обробляти землю”. Пізніше це значення переросло в духовну сферу й означало поклоніння, релігійний культ.

Проаналізувавши різні точки зору, вважаємо за необхідне слідом за Ф. Кребергом і Х. Клікхтон визначити шість основних груп:

- 1) “культура” в складі має історичний аспект, що охоплює минуле, традиції та обряди;
- 2) “культура” має психологічний характер, тобто визначення “культура” розглядається через ментальні особливості представників тієї чи іншої країни;
- 3) “культура” має характер структурованості, налічувати систему елементів, науковці пропонують моделі функціонування культури як цілого;

4) “культура” може мати функціональний фактор та описувати особливості її функціонування;

5) “культура” характеризується генетичним аспектом, що несе в собі походження сучасної культурної парадигми, показує зв'язок із попередніми парадигмами;

6) “культура” містить визначення нормативних правил, які регламентують поведінку людей [3].

Варто зазначити, що саме мова є не лише головним аспектом культури, а й засобом досягнення культурних проявів. До складу культурної компетентності особистості включають різні культури (національну, релігійну, соціальну), які доступні цій особистості, не просто співіснують одна з одною, вони порівнюються, контрастуються й активно взаємодіють у процесі створення збагаченої, інтегрованої культурної компетентності [6; 9].

У процесі навчання спілкування варто дотримуватися вимог чинної Програми загальноосвітніх навчальних закладів [11] щодо формування в учнів умінь враховувати культурні особливості, правила вербальної та невербальної поведінки носіїв мови, що зумовлює необхідність моделювання на уроках іноземної мови міжкультурного спілкування. Варто зазначити, що необхідною умовою успішного вирішення цього питання є засвоєння певної сукупності відомостей соціокультурного та культурного планів, які представлені в соціокультурному компоненті змісту навчання, що включає фонові знання, які являють собою співвіднесену з інтересами старшокласників сукупність відомостей про соціокультурні особливості народу, мову якого вони вивчають, стандарти комунікативної поведінки (вербальної та невербальної), прийняті в країні, мова якої вивчається, мовний і мовленнєвий матеріал, що містить соціокультурну інформацію – національні реалії, вітальні і сталі словосполучення, формули мовленнєвого етикету; навички й умінь оперувати фоновими соціокультурними знаннями; мовним і мовленнєвим матеріалом. Слідом за такими науковцями, як І. Бім, Н. Бориско, Є. Верещагін, Л. Зимня, Ю. Пассов, О. Тарнопольський, О. Хоменко, визначимо, що введення соціокультурного компонента в зміст навчання в старшій школі сприяє розвитку особистості старшокласників у процесі ознайомлення з соціокультурною інформацією, без якої неможливо досягти взаєморозуміння при спілкуванні іноземною мовою з представниками іншої культури, комунікативна поведінка яких значно відрізняється одна від одної [6].

Згідно із Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти [8], велике значення для того, хто вивчає мову, має його особлива увага до соціокультурних знань, тобто коли інші аспекти знань лежать поза попереднім досвідом учня або викривлені стереотипами. Особливості характерних рис суспільства та культури країн, мова яких вивчається, можуть бути пов'язані з певними чинниками, такими як повсякденне життя (їжа, напої, поведінка за столом, публічні свята, робочий час і заняття, дозвілля), міжособистісні взаємини (структура суспільства, сімейні стосунки, відносини між поколіннями), умови життя (рівні життя, житлові умови, організація соціального захисту), цінності, ідеали, норми поведінки (традиції, історія, політика, мистецтво, гумор), мова тіла, соціальні правила поведінки, ритуальна поведінка [11].

За Програмою загальноосвітніх навчальних закладів, учні старшої школи мають володіти соціокультурною, країнознавчою, лінгвокраїнознавчою та соціолінгвістичною компетентностями на певному рівні навчання [11]. Вони мають уміти описувати ситуації, аналізувати їх причини й наслідки, висловлювати власні припущення, власну точку зору, характеризувати схожі риси та відмінності в культурах різних народів, звичаях, традиціях, стилях життя. Старшокласники повинні вміти аналізувати явища політичного, економічного й культурного життя різних країн, вдало визначати й використовувати різні стратегії для взаємодії з представниками різних культур, характеризувати якості особистості, вчинки людей і стосунки між людьми, висловлювати жаль і співчуття та коментувати статичні дані. На письмі старшокласники мають уміти передавати в письмовій формі певну думку, висловлювати особисте ставлення до людей, подій, речей, місць, передавати інформацію адекватно цілям, завданням спілкування [10].

Оскільки викладання іноземної мови тісно пов'язано з культурою і цей зв'язок досягається шляхом формування навичок і вмінь у міжкультурній комунікації, варто сформувати в старшокласників певні рівні комунікативної компетентності. Згідно з трактуванням комунікативної компетентності у Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти, варто визначити три чинники: лінгвістичний, соціолінгвістичний і прагматичний [8]. Лінгвістична компетентність має стале традиційне визначення. Вона складається з фонологічної, орфографічної, орфоепічної, лексичної, граматичної та семантичної компетентностей. Соціолінгвістична компетентність визначається як знання маркерів, соціальних відносин (привітання, прощання, подяка тощо) і вміння доречно використовувати їх у процесі спілкування. Вона є релевантною соціокультурною компетентністю. Прагматична компетентність, у свою чергу, представлена в Загальноєвропейських рекомендаціях [8] у декількох різновидах: дискурсивній, функціональній і як компетентність програмування мови. У свою чергу, поняття комунікативної компетентності багатогранне й містить низку компетентностей. Хотілося б зупинитися на одній із найбільш значущих – дискурсивній компетентності.

Дискурсивна (від лат. *Discursus* – бесіда, розмова) компетентність (англ. *Discourse competence*) – це здатність будувати цілісні, зв'язні й логічні висловлювання (дискурси) різних функціональних стилів в усному та письмовому мовленні на основі розуміння різних видів текстів при читанні та аудіюванні; передбачає вибір лінгвістичних засобів залежно від типу висловлення, ситуації спілкування, комунікативних завдань [1]. Дискурсивна компетентність у мовленнєвій діяльності особистості і є одним із компонентів загальної культури школяра [2; 7], тому його розвиток тісно пов'язаний із формуванням мовної особистості.

Дискурсивна культура старшокласників показує рівень сформованості комунікативних дій і є критерієм розвинутого мовлення учня, тобто становить дискурсивну компетентність випускника, що передбачає наявність у комуніканта вмінь орієнтуватися в ситуації спілкування, сприймати, розуміти, відтворювати й створювати власний дискурс відповідно до мети, завдань, жанру і стилю мовлення.

Навчання іноземної мови реалізує основні цілі, спрямовані на розвиток культури дискурсу в процесі формування всіх компонентів іншомовної комунікативної компетентності. Кожен дискурс – це особлива мовленнєва практика, що застосовується в певних функціональних сферах мовної спільноти. Тому, використовуючи на заняттях з іноземної мови для профільних цілей тексти фахових жанрів, таких як наукова стаття, стаття з довідника, інструкція, оголошення, діловий лист, варто звертати увагу на низку конвенцій, притаманних певному виду іноземної, зокрема професійно-орієнтованої, комунікації та жанрово-стилістичні аспекти відповідного типу інституційного дискурсу.

Уміння породжувати дискурс – зв'язне усне або письмове повідомлення – визначає здатність учня використовувати та інтерпретувати форми слів і їх значення, організовувати мовний матеріал у когерентний (зв'язний) текст та оперувати засобами когезії для забезпечення єдності між різними думками в тексті [8]. Характерними помилками при породженні дискурсу є порушення цілісності (комунікативної, структурної, змістовної) тексту, недотримання канонів вибраного типу дискурсу, лексичні та граматичні помилки, а також помилки, пов'язані з порушенням зв'язності тексту. Тому варто спрямувати сам процес із формування дискурсивної культури передусім на активізацію комунікативної діяльності, формування вмінь розрізняти типи дискурсів у результаті вивчення й самостійного дослідження їх видових ознак, а також набуття навичок створювати цілісні дискурси, ураховуючи адекватні мовні засоби.

З формуванням дискурсивної компетентності тісно пов'язаний процес розвитку соціокультурної та лінгвокраїнознавчої компетентностей [8]. Сутність цих компетентностей полягає передусім у здатності особистості сприймати, аналізувати, оцінювати прочитані та почуті тексти, висловлювання про країну, родину, історію, звичаї і традиції, мистецтво, національні свята, рослинний і тваринний світ, загальнолюдські цінності тощо й добирати та використовувати ті з них, які необхідні для досягнення певної комунікативної мети. Сама культура спілкування іноземної мови є важливим компонентом у створенні дискурсу, що передбачає володіння учнями особливостями мовленнєвої та немовленнєвої поведінки носіїв мови в певних ситуаціях спілкування, тобто сформованості в учнів цілісної системи уявлень про національно-культурні особливості країни, що дає змогу асоціювати з мовною одиницею ту ж інформацію, що й носії мови, і досягати в такий спосіб повноцінної комунікації.

Отже, культура спілкування являє собою частину культури поведінки людини, яка висловлюється в щоденній поведінці особистості (у побуті, у спілкуванні з іншими людьми), у яких знаходять зовнішнє вираження моральні та естетичні норми такої поведінки. У свою чергу, культура поведінки не буває поза культурою спілкування й навпаки. У мові, мовленнєвій поведінці, усталених формулах (стереотипах) сформувався багатий досвід, неповторність звичаїв. Тому кожен учень під час створення дискурсу має розуміти культуру країни, мовою якої він розмовляє, норми поведінки тієї країни (привітання, прощання, знайомство, поведіння в публічних місцях), повинен орієнтуватися в різних ситуаціях, які можуть статися під час спілкування. Вивчаючи культуру інших країн, учень здатний породжувати дискурс і використовувати лексичні одиниці, які б використала та людина, для якої ця мова є рідною. Саме тоді цей дискурс буде звучати природно й зрозуміло для мешканців країни, мовою якої говорить учень.

Висновки. Здійснивши аналіз сучасної методичної літератури та психолого-педагогічної літератури, вимог Нової української школи, варто зазначити, що проблема формування дискурсивної культури є актуальною, вимагає детального вивчення й дає змогу схарактеризувати дискурсивну культуру як не тільки продукт мовленнєвої діяльності, а і як процес її творення, який визначається екстралінгвістичними факторами, тобто комунікативним текстом та умовами спілкування.

До перспектив дослідження належить розробка методики формування дискурсивної культури за допомогою інтерактивних технологій, що дадуть змогу повною мірою сформувати дискурсивну культуру старшокласників.

Використана література:

1. Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студентів класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / за загальною ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.
2. Гонтаренко І. С. Застосування методу проєктів із майбутніми вчителями гуманітарних дисциплін. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Ялта, 2013. С. 198–203.
3. Грищенко О. І. Культурний простір і національна культура: теоретичне осмислення та практичне формування. Київ : Інститут культурології національної Академії мистецтв України, 2019. 258с.
4. Конспект лекцій з дисципліни “Методика навчання іноземних мов” : для студентів 5 курсу факультету “Референт-перекладач” / за загальною ред. І.Ю. Гусленко. Харків : Вид-во НУА, 2018. 64 с.
5. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2019 року / за загальною ред. М. І. Грищенко. Київ, 2017. С. 4–11.
6. Моїсєєва Н. О. Особливості перекладу неологізмів у текстах німецькомовного політичного дискурсу. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія “Філологічні науки”*. 2014. Кн. 3. С. 114–118.

7. Мучник Н. В. Навчальна дискусія – ефективний метод оволодіння іноземною мовою. *Формування професійної компетентності майбутнього вчителя засобами інноваційних освітніх технологій*. 2006. № 3. С. 104–105.
8. Николаєва С.Ю. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. видання. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.
9. Николаєва С. Ю. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підручник для студентів вищих закладів освіти. Київ : Ленвіт, 1999. 244 с.
10. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.
11. Програма рівень стандарту для учнів 2–12 класів середніх загальноосвітніх навчальних закладів / Міністерство освіти і науки України. Київ, 2017. С. 25.

References:

1. Bihych O.B., Borysko N.F., Boretska H.E. (2013) *Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: teoriia i praktyka: pidruchnyk dlia studentiv klasychnykh, pedahohichnykh i linhvistychnykh universytetiv* [Methodology of teaching foreign languages and cultures: theory and practice: a textbook for students of classical, pedagogical and linguistic universities] / Kyiv: Lenvit. 590 s. [in Ukrainian].
2. Hontarenko I.S. (2013) *Zastosuvannia metodu proektiv iz maibutnimy vchyteliamy humanitarnykh dystsyplin. Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity*. [The project method application with future teachers of humanities. Problems of modern pedagogical education] Yalta. S. 198–203 [in Ukrainian].
3. Hrytsenko O.I. (2019) *Kulturnyi prostir i natsionalna kultura: teoretychne osmyslennia ta praktychne formuvannia* [Cultural space and national culture: theoretical understanding and practical formation]. Kyiv: Instytut Kulturolohii Natsionalnoi Akademii mystetstv Ukrainy. 258 s. [in Ukrainian].
4. *Konspekt lektsiy z dystsypliny «Metodyka navchannia inozemnykh mov»: dlia studentiv 5 kursu f-tu «Referent-perekladach» (2018)* [Synopsis of lectures on the subject "Methodology of teaching foreign languages": for the 5th year students of the faculty "Referent-translator"]. Kharkiv: Vyd-vo NUA. 64 s. [in Ukrainian].
5. *Kontseptsia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity "Nova ukrainska shkola» na period do 2019 roku (2017)* [The concept of implementation of state policy in the field of reforming general secondary education "New Ukrainian School" till 2019]. Kyiv. S. 4–11 [in Ukrainian].
6. Moisieieva N. O. (2014) *Osoblyvosti perekladu neolohizmiv u tekstakh nimetskomovnoho politychnoho dyskursu*. [The features of translation of neologisms in the texts of German-language political discourse] *Nizhy: Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia. Ser.: Filolohichni nauky. Kn. 3. S. 114–118* [in Ukrainian].
7. Muchnyk N. V. (2006) *Navchalna dyskusia – efektyvnyi metod ovolo dinnia inozemnoiu movoiu*. [Educational discussion – an effective method of mastering a foreign language]. *Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia zasobamy innovatsiinykh osvitnikh tekhnolohii. №, S. 104–105* [in Ukrainian].
8. Nikolaieva S. Iu. (2003) *Zahalnoievropeiski Rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia: nauk. red. ukr. vydannia*. [the Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment] Kyiv: Lenvit. 273 s. [in Ukrainian].
9. Nikolaieva S. Yu. (1999) *Metodyka navchannia inozemnykh mov u serednikh navchalnykh zakladakh: pidruchnyk dlia studentiv vshchych zakladiv osvity*. [Methodology of teaching foreign languages in secondary schools: a textbook for students of higher education] Kyiv: Lenvit. 244 s. [in Ukrainian].
10. Pentyliuk M.I. (2011) *Aktualni problemy suchasnoi linhvodydaktyky: zbirnyk statei*. [Actual problems of modern linguodidactics: a collection of articles] Kyiv: Lenvit. 256 s. [in Ukrainian].
11. *Prohrama riven standartu dlia uchniv 2-12 klasiv serednikh zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2017)* [Program level standard for pupils of 2–12 grades of secondary schools] Ministry of Education and Science of Ukraine] S. 25 [in Ukrainian].

Horobchenko N. V. Modern tendencies in senior pupil's discursive culture formation

Nowadays, the system of education and upbringing should focus on the formation of an intelligent, problem-oriented, tolerant and socially responsible person, who is ready to cooperate with other people and has sufficient knowledge.

The process of foreign language teaching should be aimed at developing of student's personality, who is able and want to participate in intercultural communication and can develop oneself in future.

The purpose of the reform of the New Ukrainian School is to overcome the conservatism in educational system and the gap between the level of education and the needs of society.

The aim of the article is to review and analyze the requirements of the New Ukrainian School for the pupils' education, as well as to express personal ideas about the process of senior pupil's discursive culture formation.

According to the requirements of the New Ukrainian School, we need to combine the process of foreign language teaching with the culture of the language we teach as well as the participation in a range of cultures. One of the components of the general culture of the pupil is the discursive competence in speaking. The discursive competence is closely connected with the language personality formation.

It is determined that the discursive culture of senior pupils reflects the level of formation of communication. It is the measure of pupil's developed speech that forms the discursive competence of the senior pupil. He/She has the ability to focus on the communicative situation, to perceive, understand, reproduce and create their own discourse according to the purpose, objectives, genre and style of speech.

But, discursive culture acts not only as a product of speaking, but also as a process of its creation, which is determined by extralinguistic factors (communicative text and conditions of communication).

Key words: *intercultural communication, culture, discourse, discursive competence, discursive culture, sociocultural competence, linguistic competence, intercultural communication.*